

ЗА ПРЕДАВАНЕТО НА НАИМЕНОВАНИЯТА НА НЯКОИ УКРАИНСКИ ГРАДОВЕ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Райна Камберова

Анотация: У статті аналізуються проблеми передачі назв деяких українських міст болгарською мовою як важливого питання міжкультурної комунікації та висвітлено основні способи їхньої передачі.

Ключові слова: українські імена міст, болгарська мова, способи відтворення, кирилиця.

Предаването на наименования на географски обекти от писмената система на един език в писмената система на друг език може да се осъществи с помощта на транслитерация, транскрипция или калкиране. Основен принцип при предаването на чуждите географски наименования на български език е този на практическата транскрипция (ГБКН 315: 1998). При практическата транскрипция се изхожда от правилото да се възпроизвежда по възможност най-точно звуковия състав на чуждите имена със средствата на българския език, а не тяхната писмена форма (пак там). Комуникацията на всички нива изисква логична и теоретично обоснована система при предаването на собствени имена и географски наименования.

Въпросът за превода и предаването на топоними на български от други езици, които използват кирилица, най-често се изчерпва с разглеждането на примери от руския и частично от сръбския език. Преводаческата практика разкрива, че проблемите и колебанията, които възникват при предаването от и на кирилица, по-специално при украинските топоними на български, са също така многобройни и сложни, както при другите езици. Настоящата статия е опит да се направи обзор на фиксираните правила в българските правописни речници, на наредбите за предаването на чужди географски наименования на български език, да се представят действащите правилници и разпоредби в България, които засягат предаването на някои от украинските географски наименования. Също така ще бъдат разгледани съществуващите препоръки от страна на украинската страна за транслитерирането и транскрибирането на украинските топоними. Ще представим възможните трудности и колебания, които се наблюдават при предаването на украинските топоними на български език.

От най-дълбока древност народите се преселват (мигрират) от едно място на

друго, при което асимилират коренното население или се разтварят в него. Често наименованията, дадени от коренното население, се съхраняват в една или друга степен, понякога са изменени от граматическите и фонетични правила на новодошлия чужд език, а в други случаи са изцяло заменени от нови названия, в резултат на което се образуват топонимични пластове. На изследването на тези пластове са посветени много ономастични, исторически, етнографски трудове (срв. Ю. Карпенко, В. Никонов, А. Суперанская и др.), а също така и на причините, довели до тези промени (срв. Ив. Дуриданов, О. Трубачов, В. Ташицкий, Н. Подольская и др.).

Предаването на украинските оними (в частност топоними) на други славянски езици е важен въпрос за межкултурната комуникация, но изследванията по темата не са многобройни и дори могат да бъдат наречени „бели петна“ в областта на езикознанието. Изключение правят проучванията за предаването оними на руски от останалите славянски езици и обратното. Като причини за тези „бели петна“ О. Паламарчук посочва: 1) състоянието на някои въпроси от общотеоретичен характер; 2) предаването на онимите от един език на друг се основава предимно на материал от генетично далечно родствени езици; 3) недооценяване на трудностите при предаването на онимите от близкородствени езици, каквито са славянските. Също така О. Паламарчук смята, че „дори простото противопоставяне на данни от фактически материал между два превода на едно и също художествено произведение, направени от различни преводачи, говори за неблагоприятното състояние на предаването на собствени имена, понеже в преводите се проявяват вариантност, непоследователност, нарушаване на правилата за граматическо и правописно предаване на онимите, да не споменаваме за явните грешки, които се случват понякога в художествените преводи.“ (Паламарчук 2009: 207).

През вековете територията на съвременна Украйна влиза в състава на различни държави – Полско-Литовското княжество, Жечпосполита, Царска Русия, Австро-Унгария и др., което предполага естествена промяна на ойконимите, хидронимите, оронимите, регионимите в зависимост от това в чии държавни граници се намират. Голям процент от топонимите в Украйна са променяни повече от няколко пъти по време на съветската епоха. Тези промени водят до любопитни случаи с наименованията на някои от украинските градове. Такава е например историята с името на западноукраинския град Львов, който през вековете е бил столица на Галицко-Волинското княжество, част от Полша, Австро-Унгария и Руската империя. При всяко преминаване към територията на различна държава градът получава ново име. И така неговото име на латински е *Leopolis*, на немски – *Lemberg*, на полски – *Lwów*, на руски – *Львов*.

Интересно е, че значението на името на града (от прилагателното „лъвов“) е запазено и преведено на различните езици. На български език наименованието на града е навлязло през руски език – *Лвов*. Въпреки това през последните години в периодичния печат и в интернет пространството започва да се появява и формата *Лвив*, която идва от украинското наименование на града – *Львів*. Случва едно и също периодично издание да използва и двата варианта – *Лвов* и *Лвив* (срв. в. „Дневник“ в статията от 7.02.2012 г. „Полските надежди за "Оскар" събуждат духовете на холокоста“, в която се използва формата *Лвив* и статията „Лвов“ в същия ежедневник от 5.06.2012 г., в която се използва *Лвов*). Следва да се отбележи, че колебанията при изписването на Лвов не са толкова многобройни и определено преобладаващи са случаите, при които използваната форма на български език е Лвов.

Друг интересен случай за предаването на украински топоним на български език е този с източноукраинския град Луганск (укр. *Луганськ*, рус. *Луганск*, пол. *Lugańsk*). През по-голяма част от епохата на Съветския съюз градът се нарича Ворошиловград на името на генерал Климент Ворошилов. През 1990 година е върнато първоначалното му наименование – Луганск. Възможно е това да е причината топонимът Луганск да не е особено познат на българската общественост. Предаването на неговото наименование не би трябвало да доведе до колебания или вариантност. Логично е да се предположи, че правилното изписване е *Луганск*. Практиката разкрива обаче, че това зависи от езика, през който навлиза топонимът. Като пример може да посочим превода на книгата на английската писателка от украински произход Марина Левицка „Кратка историята на тракторите (на украински)“ (Левицка 2011). Оригиналният език на книгата е английски и от такъв е преведена на български. Авторката говори за *Luhans'k*, което в българския превод е предадено като *Луханск*. Всъщност Луханск е директен резултат от произношението на украинското „г“, транслитерирано на български език от английски. И все пак подобни случаи също са рядкост, най-вече защото дълги години украинските оними се предават посредством звученето им на руски език и съгласно руските фонетични особености. В периода на Съветския съюз при даването на нови имена на населените места на територията на Украйна водещ е идеологическият подход. „Топонимията е подлагана на същия геноцид, както и репресираните народи: след насилственото изселване на немците от Поволжието, кримските татари, калмиците и други народи следва незабавното унищожение на топонимията – някои наименования за изчезнали заедно със селяните, но по-голямата част от имената бързо са подменяни с нови.“ (Послелов 1993: 6-7). Наименованията, свързани с дореволюционни реалии, са официално обявени за идейно вредни и на тяхно място са дадени нови имена. Често новите

наименования са в чест на Ленин, Сталин и други видни партийни дейци, в резултат на което се географската карта на съветска Украйна е изпъстрена с градове като *Ворошиловград*, *Октябърски*, *Первомайски*, *Комсомолски*, *Жданов* и др. В книгата „Введение в топонимику“ В. Никонов отбелязва, че „Завоевателите, присъединили чужди земи, им давали свои наименования и то не само заради удобството да ги наричат на своя език, но и по политически съображения, за да изтрият паметта за предишната независимост на страната и да затвърдят своето господство.“ (Никонов 2010: 153). Това негово наблюдение се отнася за по-стари времена, но е напълно подходящо, за да опише ситуацията с промяната на топонимите в Украйна, докато е част от СССР. Никонов отбелязва също така, че в преименуванията на топонимите се „проявява и грубото високомерно пренебрежение към останалите народи, убеденост в собственото превъзходство над всички останали народи.“ (Никонов 2011: 153).

Официални препоръки на Украйна относно предаването на украинските топоними на други езици

През 2012 година Украйна депозира пред Експертната група по географски наименования към ООН „Ръководство за топонимите в карти и други издания, съставено от Държавната агенция по геодезия, картография и кадастър на Украйна“, в което са конкретизирани правилата за изписването на украинските географски наименования на латиница. Ръководството е издадено на два езика – украински и английски. Основните правила за стандартизация при изписването на украинските географски наименования на украински език, а също така при изписването им на латиница в карти, вестници, речници, справочници, пътеводители, учебници и други материали във вид на таблици, в съответствие с нормите и правилата на украинския правопис. Към Ръководството е приложена „Таблица на транслитерацията на украинската азбука на латиница“, утвърдена с указ № 55 на Министерски съвет на Украйна от 27 януари 2010 година, предназначена за всички всички сфери на икономическата, научната, политическата и административната дейност в Украйна. В Ръководството са изброени правителствените органи, които координират дейността в сферата на стандартизацията на географските наименования на Украйна. Като резултат украинските градове вече се транслитерират на английски в географските атласи съгласно украинските граматични правила и произношение – *Kyiv*, *L'viv*, *Kharkiv*, *Ivano-Frankivs'k* и др. Поради географската и културно-историческа отдалеченост на държави като Великобритания, Франция, Испания и др. на съответните езици е значително по-лесно да променят украинските топоними (например:

Kiev – Kyiv), докато за българския език това е доста по-сложен въпрос, основаващ се на многовековните културно-исторически контакти.

Голяма част от географските наименования, които са на територията на съвременна Украйна, са добре познати в България още от времето на Кирил и Методий. Благодарение на тесните исторически контакти през вековете е установена традиция за предаването на някои от съвременните украински топоними на български език. Наименованията на някои от по-големите градове, реки и местности са добре познати реални, широко се използват в различни обществени, научни и др. сфери. Такива са например топонимите *Киев*, *Херсон*, *Одеса*, *Симферопол*, *Севастопол*, хидронимите *Днепър*, *Днестър* и много други, които в различна степен са играли значима роля в българската история.

До неотдавна украинските топоними са представяни пред света на руски език и съгласно руското им произношение. Това е и пътят, по който навлизат в българския език, като специално внимание на възможните проблеми, които могат да възникнат от различията при наименованията на руски и украински не е отделяно. Разликите между руските наименования и украинските се наблюдават на фонетично ниво. На мястото на гласни *-о*, *-е* на руски език стои украинското *-і*, на руското *а*- в началото на думата е украинското *о*- (например: *Запорожъе* (рус.) – *Запоріжжя* (укр.), *Бердичев* (рус.) – *Бердичів* (укр.), *Александрия* (рус.) – *Олександрія* (укр.) и др.). Различията между руските *-о*, *-е* и украинското *-і* се появяват и в средата на думата като например *Тернопол* (рус.) – *Тернопіль* (укр.), *Терновка* – *Тернівка* (укр.), *Снежное* – *Сніжне* (укр.), *Днепропетровськ* (рус.) – *Дніпропетровськ* (укр.) и др. и при суфиксите *-ов* (рус.) и *(-ів)* (укр.) като например *Киев* (рус.) – *Київ* (укр.), *Львов* (рус.) – *Львів* (укр.), *Харков* (рус.) – *Хакрів* (укр.), *Чернигов* (рус.) – *Чернігів* (укр.), *Канев* (рус.) – *Канів* (укр.), *Глухов* (рус.) – *Глухів* (укр.) и др.

Различията са наблюдават при всички топоними, които съдържат суфикс *-ів*. Именно *-ів* има голямо значение за диференцирането на наименованията на руски или украински. Този суфикс заедно с *-ин* са едни от най-разпространените в славянската топонимия (Никонов 2010: 69) и служат за основно средство при предаването на принадлежност, образувайки притежателни прилагателни. Поради тази своя характеристика те са доминиращи в топонимията. Именно предаването на руския суфикс *-ов (-ев)* или украинския *-ів (-їв)* са в основата на колебанията при предаването на топонимите на български език.

Принципи за предаване на чужди географски наименования на български

език

Предаването на наименованията на географските обекти се влияе от социални, културни, етнически и политически фактори. Възникващите проблеми, свързани с предаването им на друг език, обикновено се решават с помощта на принципи и стратегии, изработени от официален държавен орган. В България тази функция принадлежи на Министерски съвет на Република България, а изискванията и препоръките относно предаването на чужди географски наименования изготвя Институтът за български език към БАН.

Още в началото на миналия век представители на българската хуманитарна интелигенция започват да се занимават с идеята за единство при „превод“ от българската кирилска към латинската графична система или при „превод“ от друга графична система към българската (Мурдаров, Костадинова 2005: 1). Институтът за български език при БАН полага началото на кодификаторската дейност в тази посока през 50-те години. Пред лингвистичната общност стои една извънредно амбициозна задача – да се регулира отношението между българската кирилица и други кирилски азбуки и отношението между българската кирилица и различните версии на латинската азбука. Един от първите учени, които вземат отношение по въпросите, свързани с предаването на руски имена в българския език е проф. Ст. Димитрова. (Мурдаров, Костадинова 2005:1).

Предаването на чужди географски наименования на български език са частично разгледани в Наредба № 6 от 12 юни 1995 г. за транскрипцията и правописа на чужди географски имена на български език, издадена от Министерство на териториалното развитие и строителството. Наредбата определя принципите за транслитерация на чуждите имена и детайлно определя изискванията при предаването на български език на френски, испански, италиански, немски, полски, английски, руски, нидерландски, норвежки, шведски, унгарски, гръцки, исландски. Изброените езици обхващат повечето от езиците, които се говорят на територията на Европа, но не засягат такива като чешки, сръбски, румънски, белоруски, украински. Подобна наредба не би могла да обхване всички световни езици, но следва да включва близките страни, с които България има дългогодишни политически и културни взаимоотношения, такива като Чехия, Сърбия, Румъния и Украйна. Възможна причина за пропускането на украинския език в наредбата е сравнително новата държавна структура на Украйна по време на обнародването на Наредба № 6 – 1995 година, близостта на украинския с руски език и/или възможността за прилагане на руските кирилски принципи при предаването на украинските топоними.

През последните две десетилетия за украинските топонимите изходен език вече е украинският език, което би могло да предположи промени в предаването им на български език. Ако се обърнем към изданието от 2002 година на „Нов правописен речник на българския език“ на Института за български език при БАН, в приложението „Принципи и правила на правописа и пунктуацията в българския език“, ще открием, че „традиционните имена се заменят от нови (транскрибирани оригинални форми) и при официални препоръки от съответните страни“ (НПРБЕ 2002: 48). Като примери са посочени новите наименования на *Кот д'Ивоар* вместо *Бряг на слоновата кост*, *Кабо Верде* вместо *Острови Зелени нос* (пак там). Което оставя възможност за промяна при официално искане или препоръка от съответните страни за промяна на географските наименования. По-нататък в „Принципи и правила на правописа и пунктуацията в българския език“ се отбелязва, че „по изключение някои неточно възприети в миналото имена се предават на български съобразно съвременната им звукова форма в съответния език. Напр.: *Андалусия*, *Барселона*, *Валенсия* (а не: *Андалузия*, *Барцелона*, *Валенция*).“ (НПРБЕ 2002: 48). Всичко това дава предпоставки да предположим, че наименованията на украинските топоними на български език могат да бъдат променени.

Частта, засягаща украинския език в „Принципи и правила на правописа и пунктуацията в българския език“ от 2002 г., е кратка и се определя предаването на украински и словашки имена, които съдържат буквосъчетанията *ов*, *ав*, *ев*, *ив* (съответно *ou*, *av*, *ev*, *iv*) с вокализирана съгласна *в* (*v*) в *у* (*u*). Посочва се, че на български следва да се изпишат „както в изходния език: *Довженко* (укр. *Довженко*, изг. *Доуженко*), *Шевченко* (укр. *Шевченко*, изг. *Шеученко*), *Бардейов* (слов. *Bardejov*, изг. *Бардейоу*), *Прешов* (слов. *Prešov*, изг. *Прешоу*), а не: *Доуженко*, *Шеученко*, *Бардейоу*, *Прешоу*.“ (НПРБЕ 2002: 48).

В Приложението „Небългарски географски имена, названия на градове и забележителности“ към „Принципи и правила на правописа и пунктуацията в българския език“ са изброени следните украински топоними: *Бесарабия*, *Днепър*, *Днестър*, *Карпати*, *Крим*, *Буковина*, *Лвов*, *Одеса*, *Полтава* (НПРБЕ 2002: 126-129). Очевидно е, че изброените оними не изчерпват възможните трудности, но по-важното е, че не определят принципите при предаването им на български език.

Друг източник, определящ правилата и принципите за предаването на географските наименования на български език е „Граматика на съвременния български книжовен език в три тома“. В том I „Фонетика“ е отбелязано, че „някои чужди имена изобщо не подлежат на транскрибиране. Това са преди всичко имената на някои широко

известни географски и политически обекти (столици, големи градове, държави, области и др.) и производните от тях прилагателни – напр. *Париж* (фр. Paris), *Рим* (ит. Roma), *Виена* (нем. Wien), *Копенхаген* (дат. Kjöbenhavn), *Англия* (англ. England), *Франция* (фр. France), *Бавария* (нем. Bayern), *парижки*, *римски*, *неаполитански* и др. Тези имена, които по една или друга причина отдавна са навлезли в нашия език именно с такава форма (названието *Рим* се употребява още в старобългарски), се отличават от оригиналните названия.“ (ГСБКЕ 1998: 325). Към тази група можем да прибавим и *Киев*, *Харков*, *Лвов*, като широко известни географски обекти.

Групата на познатите в България украински оними е голяма, но съвсем не обхваща всички. Традицията при предаването на наименованията на градовете не важи с еднаква сила за всички. Много от съвременните украински градове като *Болехів*, *Бориців*, *Вашиківці*, *Зборів*, *Косів*, *Нетішин*, *Олександрівськ*, *Ржищів*, *Старий Самбір* и мн. други са сравнително непознати и практиката показва, че предаването им на български език предизвиква известни колебания, вариативност и непоследователност. В повечето случаи зависи от кой език се превежда на български – от руски или от украински. Ако се превежда от руски език, е напълно възможно да прочетем *Болехов*, *Борицев*, *Вашиковци*, *Зборов*, *Косов*, *Нетешин*, *Александровск*, *Ржищев*, *Стари Самбор*, а от украински – *Болехив*, *Боршчив*, *Зборив*, *Косив*, *Нешитин*, *Олександривск*, *Ржишчив*, *Стари Самбир*. Съществува и трета възможност – да се превежда от трети език (най-често на латиница), като в този случай предаването на украинските наименования се ръководи от други правила за транскрибиране на географските имена. Липсата на конкретни правила за предаването на украинските географски наименования в правописните правилници, принципи, речници и наредби води до вариантност и непоследователност.

Като извод от настоящата статия може да посочим, че някои украинските наименования на градове на български език все още не са официално затвърдени в правописа и тепърва ще наблюдаваме тяхното развитие. Усилията в този процес трябва да са насочени към създаването на ясна и логична система при предаването им с цел избягването на недоразумения и възможни пречки при комуникацията на всички нива.

Библиография:

ГСБКН 1998: Граматика на съвременния български книжовен език. Т.І. Фонетика, Абатар, София, 1998.

Дуриданов 1958: Дуриданов, Ив. За някои редки словообразователни типове в българската топонимия с успоредици от други славянски езици. – В: Славистичен сборник, т. І, Езикознание. С., 1958.

Карпенко 1962: Карпенко, Ю. О. Топоніміка і її місце в лексичному складі мови. Чернівці,

1962.

Левицка 2006: Левицка, М. Кратка история на тракторите (на украински). Обсидиан, София, 2006, 320.

Мурдаров, Костадинова 2005: Мурдаров, В., Костадинова, П. Национален стандарт за транслитериране на български кирилски собствени имена с латински букви. (Проблеми и предложения за решения). – В:Български език, бр. 4. 2005.

Никонов 2011: Никонов, В. А. Введение в топонимику. Изд. 2-ое. Москва, изд. ЛКИ, 2011, 184.

НПРБЕ 2002: Нов правописен речник на българския език, изд. “Хейзъл“, София, 2002.

Поспелов 2005: Поспелов, М. Е. Топонимический словарь:около 1500 единиц. Москва. Астрель.АСТ, 2005, 229.

Паламарчук 2009: Паламарчук, О. Українські оніми у чеських перекладах художньої літератури. – В: Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. 2009. Вип. 48. 206–211.

Подольская 1978: Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. М.: Наука, 1978.

Суперанская 1990: Суперанская, А. В. Имя — через века и страны. М., Наука, 1990.

Ташицкий 1961: Ташицкий, В. Место ономастики среди других гуманитарных наук – В: Вопросы языкознания. М., 196, № 2.

Теория 2007: Суперанская, А. В., Сталтмане, В. Э., Подольская, Н. В., Султанов, А. Х. Теория и методика ономастических исследований. М., 2007.

Трубачёв 1962: Трубачёв, О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. М., Изд-во АН СССР, 1962, соавт. В. Н. Топоров.

Франко 1982: Франко, І.Я. Причини до української ономастики – В: Зібрання творів у 50-и т. К. Наук. думка, 1982. Т.36.

Наредби и ръководства:

Наредба № 6 от 12 юни 1995 г. за транскрипцията и правописа на чужди географски имена на български език, издадена от Министерство на териториалното развитие и строителството (Обн. ДВ. бр.60 от 4 Юли 1995г., доп. ДВ. бр.72 от 15 август 1995г., доп. ДВ. бр.106 от 5, декември 1995г., доп. ДВ. бр.4 от 15 януари 1999г.)

Toponymic Guidelines for Map and other Editors (Ukraine), submitted by Ukraine. Prepared by the State Service of Geodesy, Cartography and Cadastre. United nations group of experts on geographical names, Twenty-sixth session Vienna, 2-6 May 2011.

Информация за автора:

Райна Камберова

Катедра по Славянско езикознание

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

бул. „Цар Освободител“ 15, София, 1504

E-mail: rkamberova@abv.bg